

A kritikus mint pallérozó

Takáts József: *Elmozdulások*. Irodalomkritika. Osiris, Budapest, 2016

„Már pusztán azzal, hogy az ember új műfajokat próbál ki kritikusként, elmozdítja a saját szerzői imázsát: másféle önportrét mutat be magáról a szövegével, mint a korábbi írásműveiben. A műfaji elmozdulás maga után hozza az önarckép elmozdulását is. És lehetne tovább sorolni, mi minden mozdul el azáltal, ha valamit elmozdítunk a helyéről” – mondja Takáts József a *Híd* számára készített interjújában. Az alábbiakban Takáts József 2016-ban megjelent *Elmozdulások. Irodalomkritika* című kötetét ismertetjük. Módszerünk a következő: megpróbáljuk megsejdeni és felvenni a kötet mozgásait.

(*Minták*)

Takáts József irodalmi tárgyú kötetei egy-egy téma köré épülnek. A 2009-ben megjelent *Kritikus minták* bírálatai, esszéi, tanulmányai (amelyek külön-külön már olvashatók voltak különböző folyóiratokban) arra a kérdésre kívántak választ adni, hogy milyen a jó kritikus. A szerző kritikai eszménye ezekből, s különösen *A kritikus mint kritikus* (eredetileg előadás-ként elhangzott) szövegből könnyen kiolvasható. Takáts művelni kíván, pallérozni (az olvasót, az írókat és önmagát is mint kritikusokat). „Aki tehát, mint én is, a kritikának ehhez az értelméhez ragaszkodik – írja –, az egyben egy kulturális eszményhez, a társadalomnak egyfajta hierarchikus szemléletéhez és egy személyiség-felfogáshoz is ragaszkodik, amelyek természetesen már nem mereven azonosak 18. századi fogalmukkal, de nem is szabadon választhatók.” Takáts szellemi vonzalmának legfőbb hősei így például Kemény Zsigmond és Gyulai Pál, Halász Gábor, vagy éppen Szerb Antal és Györfy Miklós. A szerző nem az irodalomról alkot elméletet, hanem műveli a kritikát, s ezt a gyakorlatot emeli elméleti keretek közé. A „tudományos kritika” meggyőződése, miszerint az újabb és újabb irodalomelméle-

tek egyre haladottabbak, követni őket már csak ezért is tanácsos, kétséges a számára. Noha a marxista irodalomkritika, a posztstrukturalizmus vagy a dekonstrukció elméleteiben jártas, ezek kultúrkritikai attitűdjével kapcsolatban gyanúperrel él. Ilyen esetekben az erős állításokat alapos szövegvizsgálattal árnyalja, mint ahogy azt például Vári György Kertész-monográfiájáról írott kritikájában (*Citrom Bandi védelmében*) is láthatjuk. Már a *Kritikus minták*ban is fölfigyelhettünk arra, hogy Takáts Józsefet leginkább az irodalmi élet polémiái és kritikáitái vonzzák, amelyekben irodalomtörténeti alapossággal jár el. Kevés olyan kortárs irodalmárt ismerünk, akik ilyen nagy figyelmet szentelnek a módszertani kérdéseknek (megjegyezzük, ez az alaposság az eszmetörténész Takátsnak is jellemzője). Elég csak belelapoznunk a *Nyolc érv az elsődleges kontextus mellett* tanulmányba vagy felütni a *Módszertani berek – Írások az irodalomtörténet-írásról* című doktori disszertációt, hogy erről kellőképpen megbizonyosodjunk. Takáts hagyományt választ, s ebbe a hagyományba írja bele saját magát – ebből az igyekezetből következik, hogy gyakorta személyes hangvételben nyilatkozik meg: az olvasó szerencséjére a humor és irónia eszköztárát sem kerülve. Éppen ehhez az irodalomtörténeti és kritikusai hagyományhoz való ragaszkodásból (amely nem kívánja felszámolni az irodalmat, mint a kultúra egyik hordozóját, csupán relativizálni az autonómiáját) ered Takáts némely problémája a kortárs irodalommal kapcsolatban. Ilyen például annak a hiánynak a kifejezése, hogy íróink közül kevesen tüntetik ki magukat azzal, hogy nemcsak íróként, de kritikusként is megjelenjenek; vagy – hogy még egy példát hozzunk – sajnálattal jegyzi meg, hogy a magyarországi lapok irodalmi mellékleteinek szerkesztőiben nem fogalmazódik meg az igény, hogy világirodalmilag jelentős szerzőtől kérjenek vezető cikket (Javier Mariastól vagy J. M. Coetzee-től, hogy Takáts kedves szerzőit említsük). Ám ez utóbbi probléma már az *Elmozdulások*-kötet sajátja, így végső ideje áttérnünk írásunk fő tárgyára.

(Eltérő műfajok)

Az *Elmozdulások*ról írt kritikák nem foglalkoznak különösebben a 2008 és 2015 közt született írásokat tartalmazó kötet alcímével – „irodalomkritika”. Az *Elmozdulások* törekvése egyértelmű: már a meglétével hangot adni annak a sajnálatos jelenségnek, hogy a kritikusoknak manapság csupán két műfaj áll a rendelkezésére, amikor valamiről írni kívánnak. Takáts a szaktanulmánytól és a kritikától eltérő műfajokkal kísérletezik – az *Elmozdulások*ban előadások szövegét, feljegyzéseket, leveleket, esszét, feuilleton, úti beszámolókat is találunk. A személyes formák hangsúlyos

jelenléte önmagában elmozdulás a Kritikus mintáktól. A kötet egyik legizgalmasabb fejezete lesz így a címadó írás, amely számos rövid bejegyzést tartalmaz, s amely egyedülként nem jelent még meg nyomtatásban folyóiratokban vagy nem hangzott el előadás formájában. A kötetben ugyanakkor egy szöveg, a *Párhuzamos portrék* már a *Kritikus minták*ban is olvasható volt: itt egy tanulmányosorozat másik két párjával, *Az avantgárd utazások* és a *Távoli tükör* mellett olvashatjuk – mindhárom szöveg a közelmúlt magyar irodalmának egy-egy elfelejtett problémáját tárgyalja: jelesül, a Balassa Péter és Határ Győző közt lezajlott vitát a magyar irodalom és az európai irodalom kapcsolatáról; a történeti avantgárd és a neoavantgárd viszonyát, valamint az 1935 és 1947 közötti kritikai diskurzust, amely hasonló volt a szövegirodalmat a tematikus irodalommal ütköztető időszakú kritikai vitához.

(Gombolyag)

Az *Elmozdulások* a *Kritikus mintáktól* más módon is elválik, hiszen nem csupán irodalmi tárgyú írásokat tartalmaz, hanem esztétörténeti szöveget is (*Fogalomváltozások: liberális, nemzet, keresztény*). A műfaji sokszólamúság ellenére mégis jobban szerkesztettnek látjuk az *Elmozdulásokat*, mint a *Kritikus mintákat*. Legalább három olyan szálát tudunk legombolyítani, amelyek összekötik ezeket a heterogén szövegeket. Ilyen az Észak–Dél szembenállás fölvázolása a Kelet–Nyugat tengely helyett; az avantgárd körüli utazások és (a leginkább megbújó szál) a romantikaellenesség (úgy mint a személyiség fölmagasztalásának, a zsenikultusznak, az elvagyódásnak a leleplezése). Műbírálatot, azaz klasszikus kritikát csupán kettőt találunk (s ezekben fejeződik ki leginkább az antiromantikus attitűd) – a Darvasi László *Virágzabálókjáról* írt „varázstalanító” kritikát és a Rakovszky Zsuzsa *VS-éről* írt bírálatot. Több szöveg is kötődik Olaszországhoz, a „Délhez”, ahol Takáts több alkalommal is megfordult ösztöndíjasként vagy az íróválogatott tagjaként. Elsősorban Olaszország lesz így annak a „nagy európai kultúrának” a mintapéldája, amely a szerzőt megragadja. A vasárnap is megjelenő lapok gazdag kulturális rovatainak böngezésére, a római könyvkereskedések széles kínálatában való elmerülés, az Olaszországba menekült (Lénárd Sándor) vagy szintén ösztöndíjas magyar írók (Weöres Sándor, Nemes Nagy Ágnes, Pilinszky János) tapasztalatai vissza-visszatérő témák. Hogy az általunk felvázolt fő szálak miként találkoznak össze, jól példázza a Czesław Miłosz kulturális földrajzáról írott összehasonlító elemzés – Miłosz szerint a Dél–Észak tengely a keresztény alapok érvényesülésének periódusa, a Nyugat–Kelet tengelyé

pedig a természettudományos racionalizmus és a nemzeti alapú államalkotás felé történő elmozdulásé; az előbbi tengelyen mozgott a kultúra antik modellje, az utóbbin pedig a kétszáz évig tartó romantika. Takátsot itt is a szellemi rokonság foglalkoztatja, amikor Márai Sándor, Pilinszky János és Balassa Péter (máshol pedig a Délről gondolkodó Németh László) munkásságát hasonlítja Miloszeéhoz. Ugyancsak hasonlóan jár el, s szintén az elmozdulásokkal, rokonsággal, szellemi vándorutakkal foglalkozik az avantgárddal foglalkozó írásában. A vajdasági olvasó számára különösen izgalmas lehet, amikor Takáts (Kukorelly Endrével és Deréky Pállal vitázva) rámutat, hogy a történeti avantgárd és a neoavantgárd közt nem volt szakadás: erre bizonyítékul Sinkó Ervin, Kassák Lajos és Méliusz József munkásságát hozza föl.

Takáts József irodalomkritikai kötetét bizvást ajánlhatjuk tehát az olvasóknak.